

۱۴۲۵۷۸۹

مبانی جغرافیای روستایی

www.ketab.ir

دکتر حجت اله شرفی

■ سرشناسه: شرفی، حجت‌الله، ۱۳۵۴ - عنوان و نام پدیدآورنده: مبانی جغرافیای روستایی / حجت‌اله شرفی.
■ مشخصات نشر: تهران: نشر انتخاب، ۱۳۹۵. ■ مشخصات ظاهری: ۲۷۴ ص.: جدول، نمودار(رنگی).

ISBN: 978-600-7326-96-1

■ وضعیت فهرستنویسی: فیفا ■ یادداشت: کتابنامه: ص. [۷۴] - ۸۱. ■ موضوع: جغرافیای روستایی -- ایران -- راهنمای آموزشی (عالی) ■ موضوع (Higher): Rural geography -- Iran -- Study and teaching (Rural geography -- Iran -- Economic conditions: موضوع: روستاها -- ایران -- اوضاع اقتصادی ■ موضوع: Villages -- Iran -- Social conditions: موضوع: روستاها -- ایران -- اوضاع اجتماعی ■ موضوع: Villages -- Iran -- Social conditions: رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵م۴ش/ GF۷۲۷ ■ رده‌بندی دیویی: ۹۱۵/۵ ■ شماره کتابشناسی ملی: ۴۳۰۸۲۶۴



نشر انتخاب
ناشر کتاب‌های دانشگاه

مبانی جغرافیای روستایی

دکتر حجت‌اله شرفی

| حروفچینی: موسسه مهر | چاپ و صحافی: موسسه مهراد

| چاپ اول: ۱۳۹۵ | شمارگان: ۱۰۰ جلد |

| شابک: ۹۶۸-۶۰۰-۷۳۲۶-۹۶-۱ |

حق چاپ محفوظ است

خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای ژاندارمری، شماره ۱۲۶، طبقه چهارم

nashreentekhab.com

ketab.ir/entekhab

فهرست مطالب

۱۵.....	پیشگفتار.....
۱۷.....	فصل اول: روستاشناسی.....
۱۷.....	مقدمه.....
۱۷.....	پیدایش و شکل‌گیری تاریخی روستا.....
۲۲.....	مفهوم روستا.....
۲۳.....	ده چیست؟.....
۲۶.....	تعریف روستا.....
۳۰.....	اهمیت روستا.....
۳۱.....	روستا از دیدگاه تاریخی (بر مبنای آمار ایران).....
۳۲.....	آبادی.....
۳۳.....	مزرعه.....
۳۴.....	مکان.....
۳۴.....	مکان ممنوعه.....
۳۴.....	نقطه فرعی.....
۳۵.....	وحدت روستا.....
۳۵.....	مفهوم نواحی روستایی.....
۳۶.....	ویژگی‌های روستا.....
۳۷.....	روستاشناسی.....
۳۹.....	روستا از دیدگاه جامعه‌شناسان.....
۳۹.....	ارتباط جغرافیای روستایی با سایر علوم.....
۴۱.....	شالوده جغرافیای روستایی.....
۴۱.....	تعریف جغرافیای روستایی.....
۴۲.....	دامنه و قلمروی جغرافیای روستایی.....
۴۳.....	قلمرو جغرافیای روستایی.....
۴۳.....	اهداف جغرافیای روستایی.....
۴۴.....	هدف کلی جغرافیای روستایی.....
۴۴.....	تحولات تاریخی جمعیت روستائی ایران.....

۴۶	توزیع جمعیت در روستاهای ایران
۴۷	تحولات جمعیت شهری و روستایی در ایران
۴۸	نرخ رشد جمعیت شهری و روستایی
۴۸	توزیع جمعیت کشور
۴۹	ابعاد خانوار شهر و روستا
۵۳	ابعاد جنسیت شهر و روستا
۵۳	ابعاد انی جمعیت کشور
۵۵	میزان سواد جمعیت کشور
۵۹	جمع بدی
۶۱	فصل دوم: ارتباط متقابل شهر و روستا
۶۱	مقدمه
۶۱	مفهوم شهر و روستا
۶۳	عوامل تاثیرگذار بر روابط شهر و روستا در ایران
۶۵	شهرگرایی روستاها
۶۷	درهم تنیدگی و پیوستگی نواحی شهری و روستایی
۶۸	ارتباط اقتصادی
۶۹	ارتباط فیزیکی
۷۰	تحرک جمعیتی
۷۰	وابستگی‌های شهری و روستایی
۷۱	توسعه یکپارچه نواحی شهری و روستایی
۷۶	پیامدهای فضایی ناشی از توسعه یکپارچه شهر و روستا
۷۸	جایگاه روستا - شهرها در نظام شبکه‌ی شهری
۸۰	مدل‌های بررسی روابط شهر و روستا
۸۰	الف- مدل وابستگی
۸۱	ب- الگوی بازماندگی
۸۲	ج- مدل دوگانگی
۸۲	د- مدل کارکردی
۸۳	ه- مدل پیوستگی
۸۳	نظریه‌ی توسعه‌ی روستا - شهری
۸۷	دیدگاه‌های برنامه‌ریزی در خصوص شهر و روستا

۸۷	الف- دیدگاه برنامه‌ریزی شهرگرا
۸۷	ب- دیدگاه برنامه‌ریزی روستاگرا
۸۷	ج- دیدگاه ناحیه‌گرا
۸۸	جمع‌بندی
۹۱	فصل سوم: اقتصاد روستایی
۹۱	مقدمه
۹۲	مفهوم علم اقتصاد
۹۴	اقتصاد روستایی
۹۵	ارکان اقتصاد روستایی
۹۵	الف- کشاورزی
۹۷	صنایع چیست
۹۸	ب- صنایع روستایی
۱۰۰	تعاریف صنایع دستی
۱۰۱	ویژگی‌های صنایع دستی
۱۰۲	طبقه‌بندی صنایع دستی
۱۰۵	ج- خدمات
۱۰۶	اقتصاد مقاومتی
۱۰۷	اقتصاد مقاومتی و توسعه پایدار روستا
۱۰۸	جمع‌بندی
۱۱۱	فصل چهارم: مدیریت روستایی
۱۱۱	مقدمه
۱۱۲	تعریف مدیریت روستایی
۱۱۲	مفهوم مدیریت روستایی
۱۱۵	تاریخچه مدیریت روستایی
۱۱۶	مدیریت روستایی قبل از اصلاحات ارضی
۱۱۶	مدیریت روستایی از اصلاحات ارضی تا پیروزی انقلاب اسلامی
۱۱۸	مدیریت روستایی پس از انقلاب اسلامی
۱۲۰	نهادهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی مستقر در روستاها
۱۲۰	مراکز خدمات کشاورزی، روستایی و عشایری
۱۲۱	بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

۱۲۲	کمیتة امداد امام خمینی (ره).....
۱۲۲	سازمان دهیاری‌ها و شهرداری‌ها.....
۱۲۴	ضرورت نهاد دهیاری در جامعه روستایی.....
۱۲۵	جایگاه دهیار در ساختار اجتماعی روستا.....
۱۲۷	شورای اسلامی روستایی.....
۱۲۸	شورا به عنوان نهادهای مشارکتی.....
۱۳۰	آسیب‌شناسی شوراها.....
۱۳۱	طرح‌های اجرا شده در روستاها.....
۱۳۱	طرح‌های روستایی.....
۱۳۱	کاربری اراضی.....
۱۳۲	حوزه نفوذ.....
۱۳۲	محدوده مصوب.....
۱۳۲	طرح‌های بالادست (فرداست).....
۱۳۳	سرانه.....
۱۳۳	مدت طرح (افق اجرایی طرح).....
۱۳۳	بازنگری طرح هادی.....
۱۳۳	سطوح استاندارد.....
۱۳۳	کاداستر روستایی.....
۱۳۴	سیستم اطلاعات جغرافیایی.....
۱۳۴	تاریخچه سیستم اطلاعات جغرافیایی.....
۱۳۵	اطلاعات سیستم اطلاعات جغرافیایی.....
۱۳۵	تشکیل پایگاه اطلاعات مکانی.....
۱۳۵	تشکیل پایگاه اطلاعات توصیفی.....
۱۳۷	شرایط تشکیل پایگاه اطلاعات روستایی.....
۱۳۸	کاربرد سامانه اطلاعات جغرافیایی در جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی.....
۱۳۸	پایگاه GIS روستایی.....
۱۳۹	تهیه بانک اطلاعات مکانی.....
۱۳۹	تهیه نقشه‌های موضوعی دقیق.....
۱۴۰	هدایت و برنامه‌ریزی کشاورزی.....
۱۴۰	مدیریت بحران روستایی.....

۱۴۳	مدیریت خدمات رسانی به روستاها
۱۴۴	جمع‌بندی
۱۴۵	فصل پنجم: چشم‌انداز روستایی
۱۴۵	مقدمه
۱۴۶	زیبایی‌شناسی منظر
۱۴۶	تعریف منظر
۱۴۹	مفهوم منظر
۱۴۹	اهمیت محیط طبیعی و منظر روستا
۱۵۲	استان، روستا و عوامل سازنده‌ی منظر
۱۵۳	ویژگی‌ها- منظر روستایی
۱۵۳	الف. منظر و روستا: تأکید بر محیط طبیعی
۱۵۴	ب. منظر روستایی و تأثیر اقتصاد و معیشت
۱۵۵	ج. منظر روستایی به عنوان بخشی از منظر فرهنگی
۱۵۹	مفاهیم فضا و منظر روستایی
۱۶۰	چشم‌انداز آینده روستاها
۱۶۰	جمع‌بندی
۱۶۳	فصل ششم: سیر تاریخی دیدگاه‌ها و نظریه‌های توسعه اقتصادی و روستایی
۱۶۳	مقدمه
۱۶۴	دیدگاه و نظریه‌های توسعه اقتصادی و روستایی
۱۷۱	استراتژی‌های توسعه روستایی
۱۷۲	الف) رویکردهای فیزیکی کالبدی
۱۷۲	۱- استراتژی توسعه و بهبود زیرساخت‌های روستایی
۱۷۲	ب) رویکردهای اقتصادی
۱۷۲	۲- استراتژی انقلاب سبز
۱۷۳	۳- استراتژی اصلاحات ارضی
۱۷۳	۴- استراتژی صنعتی نمودن روستاها
۱۷۴	۵- استراتژی رفع نیازهای اساسی
۱۷۵	ج) رویکردهای اجتماعی فرهنگی
۱۷۵	۶- استراتژی توسعه اجتماعی
۱۷۵	۷- استراتژی مشارکت مردمی

۱۷۶	د) رویکردهای فضایی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای
۱۷۶	۸- استراتژی‌های تحلیل مکانی
۱۷۶	الف- نظریه زمین‌های کشاورزی (جی.اچ.فون تونن)
۱۷۶	ب- نظریه مکانیابی صنایع (آلفرد وبر)
۱۷۶	ج- نظریه مکان مرکزی (والتر کریستالر)
۱۷۷	استراتژی توسعه روستا شهری
۱۷۸	استراتژی یوفرد
۱۷۹	استراتژی نظام سلسله مراتبی سکونتگاه‌ها و برنامه‌ریزی مراکز روستایی
۱۸۰	استراتژی توسعه یکپارچه ناحیه‌ای
۱۸۱	استراتژی توسعه زیست‌ناحیه
۱۸۱	استراتژی توسعه یداری ناحیه جاذبه روستایی
۱۸۲	جمع‌بندی
۱۸۵	فصل هفتم: نظام‌های بهره‌برداری روستایی
۱۸۵	مقدمه
۱۸۶	مالکیت‌ها و مسائل آن
۱۸۷	نظام بهره‌برداری
۱۸۹	انواع نظام‌های بهره‌برداری زراعی
۱۸۹	نظام بهره‌برداری خرد دهقانی
۱۹۱	تلمبه‌کاری
۱۹۱	مقاسمه
۱۹۱	مزارعه
۱۹۲	مساقات
۱۹۲	نظام غارس و مالکی
۱۹۲	نظام اکاره یا مقاطعه
۱۹۳	نیمه‌کاره (نصفه‌کاری یا زعیم‌کاری)
۱۹۳	نظام اجاره‌ای
۱۹۳	بهره‌برداری سرمایه‌داری ارضی
۱۹۴	تعاونی‌های تولید کشاورزی
۱۹۴	شرکت‌های سهامی زراعی
۱۹۴	اصلاحات ارضی
۱۹۸	جمع‌بندی

۲۰۱	فصل هشتم: سکونتگاه‌های روستایی
۲۰۱	مقدمه
۲۰۲	تعریف مسکن
۲۰۵	مفهوم مسکن
۲۰۶	مسکن روستایی
۲۰۶	خصوصیات مسکن روستایی
۲۰۸	طبقه‌بندی مساکن روستایی ایران
۲۰۸	طبقه‌بندی واحدهای روستایی بر اساس تمرکز و تفرق مساکن
۲۰۹	نظام استقرار سکونتگاه‌های جغرافیایی
۲۱۰	بنیان‌های جغرافیایی مؤثر بر نظام استقرار سکونتگاه‌های جغرافیایی
۲۱۱	بنیان‌های طبیعی
۲۱۲	بنیان‌های انسانی
۲۱۲	عوامل فرهنگی، اجتماعی اقتصادی
۲۱۳	توسعه پایدار
۲۱۳	توسعه اجتماعات پایدار
۲۱۴	مساکن پایدار
۲۱۸	جمع‌بندی
۲۱۹	فصل نهم: روستا و جهانی‌شدن
۲۱۹	مقدمه
۲۲۰	مفهوم جهانی‌شدن
۲۲۲	تعریف جهانی‌شدن
۲۲۳	جهانی‌شدن و جغرافیا
۲۲۶	مفهوم ارتباط جمعی
۲۲۷	تعریف رسانه
۲۲۸	رسانه و توسعه روستایی
۲۲۹	روستا و جهانی‌شدن
۲۳۱	سبک زندگی روستا
۲۳۴	جمع‌بندی
۲۳۶	منابع

پیشگفتار

جغرافیای روستایی، شاخه‌ای از جغرافیای انسانی است که رابطه‌ی تنگاتنگی با طبیعت محیط پیرامونی روستا و بافت تولیدی آن دارد و تا قبل از جنگ جهانی دوم، هسته مرکزی مطالعات جغرافیای انسانی را تشکیل می‌داد. در گذشته این علم به توصیف قلمروهای روستا، اراضی زراعی و سبک خانه‌های روستایی اطلاق می‌شد؛ اما بعد از جنگ دوم جهانی، همراه با گسترش جغرافیای شهری، ماهیت کاربردی و توسعه‌ای پیدا کرده و تأکید خاصی بر وضعیت اقتصادی و درآمد مردم روستایی، توسعه فرهنگی و اجتماعی روستاها دارد. اما پس از جنگ جهانی دوم، مطالعات روستایی تا اندازه‌ای اهمیتش را از دست داد و این دقیقاً با رشد سریع تحقیقات در جغرافیای شهری در تضاد است و چنین تضادی اثرات گسترده مراحلی پیشرفت تمدن شهری را خاطرنشان می‌سازد.

جغرافیای روستایی بر مبنای شاخه‌ی محیط ده، فضای اطراف آن و شیوه سکونت انسان در رابطه با طبیعت استوار است که در این رابطه الزاماً از تغییرات هریک از پدیده‌های طبیعی و انسانی در نتیجه سبک زندگی و عوامل جغرافیایی مختلف بحث می‌کند. در میان علوم که به مطالعه "روستا" می‌پردازند (جمع‌شناسی روستایی، مردم‌شناسی روستایی، جمعیت‌شناسی روستایی، اقتصاد روستایی، توسعه روستایی، جغرافیای روستایی و...) شاخه جغرافیای روستایی، تنها دانشی است که به شناسایی محیط طبیعی روستا و استعدادهای بالقوه آن در رابطه با معیشت انسان در روستا می‌پردازد. تردیدی نیست که در یک قلمرو جغرافیایی معین، نخستین روستاها در مساحت‌های بن‌نقاط آن به وجود آمده‌اند؛ یعنی جاهایی که بهره‌برداری از آب سهل‌تر و به زیر دست‌بردن زمین، مستلزم کار کمتر و بازده بهتری بوده است. اما سیمای روستاها، نقش و مبنای اقتصادیشان در سراسر جهان یکسان نیست. سیمای دهات از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر متفاوت است؛ یعنی استقرارگاه‌های روستایی ممکن است؛ حالتی مجتمع، متمرکز و در مواردی متفرق و پراکنده باشند. برخی از پژوهندگان، روستاشناسی را مترادف با جغرافیای روستایی می‌دانند؛ در حالی که تفاوت محسوسی بین این دو وجود دارد. استقرارگاه‌های روستایی، مهم‌ترین عنصر جغرافیای انسانی روستا است. با عنایت به

اهمیت موضوع مورد مطالعه، این کتاب درصدد بررسی بنیادهای جغرافیایی مرتبط با روستا می‌باشد.

کتاب حاضر که تحت عنوان «**مبانی جغرافیای روستایی**» تهیه شده است، گام کوچکی است که در همین راستا برداشته شده است. این کتاب حاصل استفاده از منابع، آثار، تجارب ارزشمند دیگران و نیز تجربه چند ساله نگارنده در تدریس درس «مبانی جغرافیای روستایی» در دانشگاه می‌باشد. کتاب حاضر، برای دانشجویان رشته‌های علوم جغرافیایی، جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، به عنوان منبع اصلی درس «مبانی جغرافیای روستایی» در مقطع کارشناسی به ارزش ۲ واحد و بر اساس سرفصل‌های مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری- نوشته شده است. و بر اساس ضرورت بخش‌های جدیدی به آن اضافه شده- است.

این کتاب شامل نه فصل می‌باشد. فصل اول، روستاشناسی است که به بیان و تشریح مفاهیم کلی مفهوم روستا و جغرافیای روستایی می‌پردازد. در فصل دوم، روابط شهر و روستا مورد بررسی قرار گرفته است. فصل سوم، اقتصاد روستایی را پوشش داده است. در فصل چهارم، به مدیریت روستایی پرداخته شده است. فصل پنجم، به بررسی چشم-انداز روستایی اختصاص یافته است. در فصل ششم، سیرتاریخی دیدگاه‌ها و نظریه‌های توسعه اقتصادی و روستایی مورد واکاوی قرار گرفته است. در فصل هفتم، نظام‌های بهره‌برداری روستایی را بحث می‌کند. در فصل هشتم، سکونتگاه‌های روستایی را بررسی می‌کند. در فصل نهم، روستا و جهانی شدن مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

در پایان، از دوستانی که کار مهم ویرایش را به خوبی انجام دادند و نیز از همسر و فرزندانم که مجال نوشتن این کتاب را به اینجانب دادند، تشکر می‌کنم و از خوانندگان گرانقدر تقاضا می‌شود، کاستی‌های این اثر را به نگارنده گوشزد نمایند تا نسبت به رفع آن در چاپ‌های بعد اقدام شود.

حجت‌اله شرفی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

پاییز ۱۳۹۴